

Картаева А.М.,
Амингазина А.

**М. Әуезов
шығармашылығындағы
түркі халықтары әдебиеті**

Мақалада қазақ халқының ғұлама жазушысы Мұхтар Әуезов шығармашылығындағы түркі халықтары әдебиетінің орны көрсетіледі. Жазушының нәр алған негізгі бұлағы түркі халықтары әдебиеті екені дәлелденіп, М. Әуезовтің ол әдебиетке қосқан елеулі еңбектері айтылады. Қырғыздың атақты «Манас» жырын зерттеуге қосқан зор үлесі аталып, Ш. Айтматовтың өзіне ұстаз санағаны жайлы сөз болады. Ш. Айтматовтың М. Әуезовті қаламгерлік шеберлігінде өзіне үлгі тұтып, шығармашылық жолмен дәстүрін жалғастырғаны талданады.

Түйін сөздер: түркі халықтары әдебиеті, жазушы, шығармашылық, эпос, қайнар бұлақтар, дәстүр, повесть.

Kartayeva A.M.,
Amingazinova A.

**Literature of turkish nations in
works of M.Auevov**

The article tells about the place of literature of Turkish nations in the works of the literature giant of Kazakh literature Mukhtar Auevov. Article says about significant works of M. Auevov, which he contributed in literature of Turkish nations and that Turkish literature was the main source of inspiration for him. Also, it mentions his considerable contribution in examination of Kyrgyz epos «Manas» and M. Auevov mentioned that he put down C. Aitmatov as his teacher. Whereas C. Aitmatov considered Auevov's oeuvre as an example and legacy of his creativity.

Key words: literature of turkic people, writer, work, epos, sources, tradition, story.

Картаева А.М.,
Амингазина А.

**Литература тюркских народов
в творчестве М. Ауэзова**

В статье речь идет о месте литературы тюркских народов в творчестве великого писателя казахского народа Мухтара Ауэзова. В частности, говорится о значительных трудах М. Ауэзова, которые он внес в литературу тюркских народов, и о том, что эта литература была основным источником для писателя. Отмечается его значительный вклад, который он внес в исследование известного киргизского эпоса «Манас». Также он считал Ш. Айтматова своим учителем. Ш. Айтматов брал для себя в пример писательское мастерство М. Ауэзова, здесь рассматривается продолжение его традиций в творческом пути писателя.

Ключевые слова: литература тюркских народов, писатель, творчество, эпос, истоки, традиция, повесть.

**М. ӘУЕЗОВ
ШЫҒАРМАШЫЛЫ-
ҒЫНДАҒЫ ТҮРКІ
ХАЛЫҚТАРЫ ӘДЕБИЕТІ**

Мұхтар Әуезов ылғи да туған әдебиетінің таңдаулы туындыларынан нәр ала жүріп, туысқан халықтар әдебиетіне ерекше мән бере қарап, орыс әдебиетінің заңғар сырларын терең ұғынды. Шетел жазушыларының талантын танып, олардан рухани нәр алды. Соның нәтижесінде Мұхаң ғұлама ғалым, дарқан дарын, кемел суреткер дәрежесіне көтеріліп, өзі де өзгелерге игі әсер ететін аса талантты майталмандар қатарынан орын алды.

М. Әуезовтің қол артқан келесі бір үлкен арнасы –Түркі халықтары әдебиеті. Түркі халықтары әдебиетінен алған ізгі нәрі мен тигізген игі әсерлері оның шығармашылығында айрықша көз тартып, көңіл аудартады. 1922 жылы Ташкент табалдырығын аттап басқан күннен-ақ, түркі халықтары әдебиетіне айрықша мән беріп, Абай нәр алған бұлақтардың кәусарынан сусындап, әдебиет әлеміне еркін кіре бастайды да, оны өмірінің соңғы сағаттарына дейін үздіксіз зерттеп, жазумен айналысқан. Соңдықтан Н. Тихонов: «Ол әріптестерін үйіріп әкететін тамаша әңгімешіл адам, әсіресе, азиялық әдебиеттер мәселесінде үлкен білімдар, аса көрнекті ғалым еді», – деген сөзінен М. Әуезовтің туысқан көрші халықтар әдебиетін жетік білетіндігін көруге болады [1, 8].

М. Әуезов түркі халықтары қаламгерлерінің шығармаларын түпнұсқадан оқыған. Бұл ретте М.Мырзахметұлының: «Ғылыми жетекшісі М.Ф. Гавриловтың арнайы тапсыруымен және нақтылы басқаруымен Қожа Ахмет Яссауидің «Дивани хикметін», Ә. Науаидың шығармаларын, Әбілғазы Баһадүрдің «Түрікмен шежіресі» атты еңбегі мен Шаһнаманы» және осман түріктері мен түркмен эпостарын оқып танысты», – деген пікірін толық қостауға болады [2, 1]. Расында да, Мұхтар Әуезов Ташкентте аспирантурада оқып жүрген кездерінде Әлішер Науаи шығармаларын, сондай-ақ Қожа Ахмет Яссауидің «Диуани хикметін», Әбілғазы Баһадүрдің «Түрікмен шежіресін», Фирдоусидің «Шахнамасы» мен түрікмен, Осман түрк эпостарын мұқият оқып, әрі оларды зерттеп, үйрене түседі.

«М. Әуезов азиялық әдебиеттердің білімпазы еді. Қазақтың жаңа өсіп келе жатқан жасөспірім жазушыларынан бастап дүние жүзі әдебиетінің аржақ-бержағын қыран көзімен түгел шолып отыратын. Біз ғұламаның сабақтарын тыңдағанымызда

Абай есімі арғы тұсы Аристотель, әл-Фараби, бергісі Спенсер, Редиард Киплинг, Байрон, Пушкиндермен қатар аталатын. Ол туған әдебиетін қандай кең зерттеп білсе, қырғыз, тәжік, өзбек, азербайжан, түркмен, татар, кавказ халықтары әдебиеті тарихы жайлы сөйлегенде де тау суындай екпіндетіп, түйдектетіп алып кетуші», – деген Ө. Күмісбаев сөзі М. Өуезовтің түркі халықтары әдебиетінің терең білгірі екенін растайды [3, 98].

1922-1923 жылы Ташкенттегі Орта Азия Мемлекеттік университетінің (қазіргі ТашГУ) Шығыстану факультетінің еркін тыңдаушысы ретінде оқи бастаған алғашқы күндерінен-ақ, түркі халықтарының өмірімен, әдебиетімен, мәдениетімен, салт дәстүрімен жете таныса бастайды. Шығыс классиктерінің шығармаларына ден қойып, оларды тереңінен танып зерттейді. Әрі Абайдың өмірі мен шығармашылығын зерттеуді қолға алады. Белгілі ғалым Мекемтас Мырзахметұлы: «1922 жылдан бастап Мұхтар Өуезов Абай шығармаларының толық жинағын құрастыру, Абай өмірбаянынан деректер жинау, ақын мұрасы жайлы ғылыми мақалалар жазып, Абай өмірі мен шығармашылығын баспасөз бен дәріс оқу орны арқылы насихаттау жұмыстарын қатар жүргізеді», – деп орынды байлам жасайды [4, 17]. Оның үстіне Ташкенттегі Орман шаруашылығы техникумында қазақ тілі мен әдебиетінен сабақ бере жүріп, 1922 жылы «Шолпан» журналында «Қазақ әдебиетінің қазіргі дәуірі» атты зерттеу мақаласын жариялап, Абай жайлы теориялық еңбек жазады. «Сөйтіп ол Абай жайлы алғашқы ізденулерін, сондай-ақ «Қараш-Қараш оқиғасы», «Шекарада» атты повестері мен «Абай» драмасы туралы ой түйіндерін де Ташкентте бастайды. Әрі туысқан қырғыз халқының әйгілі эпосы «Манас» жайлы ұлағатты ойын да 1923 жылы Ташкентте, яғни Түркістан республикасы зиялылары алдында баяндама жасап, өз ойларын ортаға салады» [5, 109].

Міне, осы баяндамасын тыңдап, одан ерекше әсер алған зиялы қауым мен үлкен ғалымдар М. Өуезовті ғалым ретінде бағалап, келешек зерттеу жұмыстарына сәттілік тілейді. Сол жылдары Ташкентте оқып жүрген туысқан өзбек, қырғыз, түрікмен, қарақалпақ жастарымен де жиі-жиі араласып, олар арасында дәрістер оқып, сол елдердің қаламгерлерімен шығармашылық байланыста болады. «Шолпан» журналының редколлегия мүшесі қызметін атқара жүріп, шығармашылық жұмыспен де кең

шұғылдана түседі. Өзінің көптеген әңгімелері мен сын-зерттеу еңбектерін «Шолпан» журналы мен «Ақжол» газетінде жариялайды.

М. Өуезов Ташкентте болған жылдарында, онан соңғы кездерінде де Ашхабад, Душанбе, Бішкекте, Ташкентте жиі-жиі болып, түркі халықтарының әдебиет өкілдері С. Айни, А. Қадери, Б. Кербабаев, Айбек, Ғ. Ғұлям, М. Тұрсынзаде, С. Ұлықзаде, А. Тоқамбаев, Т. Сыдықбеков, Қ. Маликов сияқты т.б. қаламгерлерімен етене араласып, достық қарым-қатынаста, шығармашылық байланыста болады. Осы жөнінде Қ. Сейданов былай дейді: «Мұхтар Өуезов Орта Азия әдебиеті мен оның биік мәдениетіне айрықша көңіл қойып, ерекше мән бергендігі соншалық, өзінің қаламдас достары Айбек, Ғафур Ғұлям, Аалы Тоқамбаев, Берді Кербабаев, Түгелбай Сыдықбеков, Шараф Рашидов, Шыңғыс Айтматов, Міртемір, Хамид Ғұлям, Асқар Мұхтар, Пірімқұл Қадиров сияқты т.б. ұлт қаламгерлерінің әрбір жаңа туындыларына үңіле қарап оларды бір-бірімен салыстыра отырып, өз пікір-лебіздерін білдіріп отырған» [5, 126].

Мұхтар Өуезов 1923 жылы Ленинград университетінің тарих-филология факультетіне түсіп, онда В.В. Бартольд, А.Н.Самойлович, В. Щерба, С. Обнорский, В. Виноградов сияқты т.б. ғалымдардан дәріс алып, лекциялар тыңдайды. Әсіресе, профессор В.В. Сиповский, Р.Куллэрмен етене араласып, Абай өмірі мен шығармашылығы жайлы ой-пікірлерін айтып, оларды қызықтыра бастайды. Дүние жүзі әдебиеттерінің терең сырларына үңіліп, көркем әдебиеттің көкжиегіне ой көзін тереңірек қадап, оның негізгі ерекшеліктері мен тамаша сырларын жан-жақты ұғына түседі. Әрі сонда алғаш рет, сол университеттің студенті болған Айбекпен танысып, олар өзара бір-біріне достық күш ашып, шын мәніндегі дос болып кетеді.

Болашақ суреткер Ленинград университетін бітірісімен-ақ, 1928 жыл Ташкентке қайта келіп, 1928-1930 жылдары Орта Азия университетінің аспирантурасына түседі де, өзбек зиялыларымен шығармашылық байланыста болады. Бұл жылдары Мұхтар Өуезов Ташкент қаласындағы белгілі ғалым Самойлович, этнограф-фольклорист Әбубәкір Диваев, сондай-ақ Роберт Куллэ сияқты т.б. зерттеушілермен тығыз қарым-қатынаста болады. Туысқан өзбек халқы өміріне тереңірек үңіліп, Шығыстың атақты шайырлары Фирдоуси, низами, Науаи, Бабыр, Хафиз еңбектерімен жете таныса түседі. Орта Азия өңірінің Мақтымқұлы, Кемине, Тоқтағұл, Тоғалақ Молда, Күнхожа, Әжнияз, Бердақ сияқты т.б.

жыр дүлдүлдерінің өлең жырларына жан-жақты көңіл аударады. Орта Азия ауыз әдебиеті үлгілеріне үлкен ықыласпен ден қойып, олардан рухани нәр алады да, қырғыз халық эпосы «Манас» жайлы зерттеулер жүргізе бастайды.

Мұхтар Әуезов 1922-1923, 1928-1930 жылдары Ташкентте, өзбек өлкесінде жүрген шағында «Қараш-Қараш» атты повеске және Абайдың өмірі мен шығармашылығына арналған мағлұматтарды жинап жүреді. Әрі қырғыздың «Манас» эпосы туралы материалдар іздеп, үлкен бір сүйіспеншілікпен зерттей бастайды. 1927 жылы жаз кезінде Жетісуға барып ауыз әдебиеті үлгілерін жинайды. Сонда «Манас» жайлы жырлар естіп, көршілес қырғыз халқының ауыз әдебиеті үлгілеріне ерекше ықыласпен көңіл аударады. Қырғыз манасшысы – Сағымбай Оразбаевтың айтуы бойынша «Манастың» толық вариантын тауып жазып алады. «Манас» эпосы жайлы материалдар жинап, оның терең сырларын аса білгірлікпен ұғына түскен М. Әуезов оны 1936 жылы «Қазақ әдебиеті» газетінің 30 қаңтардағы санында «Қырғыз дастаны «Манас» деген атпен жариялап, ол жайлы түйген ойлары мен өз топшылауларын ортаға салады. 1936 жылы өзінің «Қырғыз халқының батырлық эпосы» атты мақаласын «Казахстанская правда» газетінің 28 сәуірдегі санында жариялайды. Онда ғалым эпостың өзіне тән ерекшеліктері мен халықтық сипатын терең аша түсіп, аса күрделі де шымшытырық оқиғаларды емірене жырлаған жомықшы-жыршылардың талантына таң қалады. Эпостың нағыз халық жүрегінің нәрлі тынысы екендігін айта келіп, «Манасты» тұтас күйінде бір кісі ғана шығармаған. Ол сан ғасырлар бойына, сан буын жомықшылардың қатысуымен ұлғайып, дамып отырған», – деп түйіндеулер жасайды [6, 112].

М. Әуезов 1952 жылы маусым айында Бішкек қаласында болып өткен «Манас» эпосы жайындағы конференцияға қатысады. Қырғыз өлкесінде өткізілген бұл конференцияға арнайы барған М. Әуезов онда «Манас» эпосының халықтық нұсқасын жасау керек» деген тақырыпта баяндама жасап, эпостың халықтық сипатын терең аша сөйлейді. Әрі, өзінің эпосты жинап, зерттеуге мақсат-мұраттарын да айта келіп: «Мен 30-жылдың басында «Манасты» зерттеуге кірістім де 1945 жылға дейін өз зерттеуімнің алғашқы нұсқасын тәмамдап, ал 1947 жылы жөндеп шықтым», – дейді [7, 237]. М.Әуезовтің өз мәлімдеуі бойынша, «Манас» жырын көп жылдар аса іждағатпен зерттегенін байқауға болады. Бұған қарап, Әуезовті «Манас» жыры-

ның білгірі ретінде де танимыз. Әкімшіл-әміршіл жүйенің озбыр саясаты тұсында «Манас» эпосының тағдыры талқыға да түскені белгілі. Сол кезде қырғыз халқының мәңгі өшпес рухани ескерткіші «Манастың» әдебиет төріндегі орнын айшықтап, М.Әуезов оның мол құндылығын дәлелдеп, сол әміршіл саясат қылышынан қорғап қалған болатын.

Мұхтар Әуезов Орта Азия жазушыларының талай-талай жиындары мен конференцияларында, торқалы тойлары мен симпозиумдарында туысқан өзбек, қырғыз, түрікмен, тәжік сияқты т. б. халық қаламгерлерімен бірге болып, ол ел әдебиеттері туралы, қаламгерлері шығармашылығы, олардың шығармаларының табиғаты жайлы әлденеше рет өз пікірлерін де ортаға салды.

М. Әуезов түркі халықтары әдебиетін шығармашылығына азық етіп, оның бар асылын бойына сіңіріп, оны терең білімдарлығымен зерттеп, сол әдебиет туралы көптеген еңбектер жазса, ал кейіннен жазушының суреткерлік шеберлігі мен ғұлама ғалымдық дарынын туысқан көрші халықтардың қаламгерлері өздеріне үлгі етіп, өнеге тұтты. М.Әуезовтің талантына тәнті болып, туысқан өзбек, қырғыз, тәжік, түрікмен және қарақалпақ халықтары айрықша қадір тұтып, қаламгерлері өздеріне ұстаз санап, жазушылық дәстүрін молынан игерді. Қырғыздың жазушысы бүгінде «адамзаттың Айтматовы» атанған Шыңғыс Айтматов Мұхтар Әуезовті өзіне ұстаз ретінде құрметтеп: «Ол кісі менің ұлы ұстазым ғана емес, қасиетті қамқоршым, жалықпас жебеушім болды», – деген сөзі ұстазға деген шынайы ризалық белгісі еді. Шыңғыс Айтматов осы «Ұстаз туралы сөз» атты мақаласында екі түрлі ұлттық асыл қасиеті барын тебіреніп былай жеткізеді: «Өз басым өзге елге сапарға шығып, өзге жұрттың табалдырығын аттай қалсам, әрқашан қасиет тұтып, өзіммен бірге қастерлеп ала жүретін екі түрлі ұлттық асылым бар: бірі – Манас, бірі – Мұхтар Әуезов. ...Мұхтар Әуезовті қырғыздар аса зор құрметпен өзіміздің туған перзентіміз деп таниды», – дейді [8, 71].

Шыңғыс Айтматов – М.Әуезовтің қаламгерлік шеберлігін өзіне үлгі тұтып, шығармашылық жолмен дәстүрін жалғастырған жазушы. Ең алғашқы тырнақалды туындысы «Жәмила» повесіне М. Әуезовтің игі әсері болғаны анық байқалады. Себебі «Жәмила» повесін оқып отырғанда, М. Әуезовтің жиырмасыншы жылдары жазылған алғашқы әңгімелері еске түседі. Осы кезде жазылған әңгімелерінің бас кейіпкерлерінің көбі «Жәмила» атымен аталғаны белгілі.

Ш. Айтматов «Жан пидә» романын жазғанда қасқырлар өмірін суреттеуден бастайды. Бұған дейін қасқырлар өмірі М. Әуезовтің әйгілі «Көксерек» повесінде бейнеленген еді. Даланың жыртқыш аңын суреттеудегі М. Әуезовтің хас шеберлігі Ш. Айтматов романында да көркемдік жалғастықпен келісімге ие болды.

Түркі халықтары әдебиеті – М. Әуезов шығармашылығының мол қазына артқан қайнар

бұлағы. Өзінің ғылыми-шығармашылық жолында М. Әуезов түркі әдебиетін өзіне рухани азық етті, өмір бойы асылындай құрметтеп, зерттеп-зерделеді, ол мұраны байытып толықтырды, көкжиегін кеңейтті. Түркі халықтары әдебиетінде Әуезовтің көркем бай дәстүрі қалыптасты. Әуезовтің жазушылық шеберлігінен үлгі алып, түркі халықтары қаламгерлері зор шығармашылықпен жалғастырды.

Әдебиеттер

- 1 Тихонов Н. Заманымыздың зор адамы / Кітапта: Біздің Мұхтар. Құраст. Б.Сахариев. – Алматы: Жазушы, 1976. – 432 б.
- 2 Мырзахметұлы М. Әуезов және Абай. – Алматы: Қазақстан, 1996. – 272 б.
- 3 Күмісбаев Ө. Шығыс шайырларымен өз тілінде сырласқан // Абай. – 1997. № 2-3. – Б. 98-102.
- 4 Мырзахметов М. Мұхтар Әуезов және абайтану проблемалары. – Алматы: Ғылым, 1982. – 296 б.
- 5 Сейданов Қ. Мұхтар Әуезов және Орта Азия әдебиеті: Талдау / Кітапта: Д.Қонаев, Т.Қожақеев, Қ.Сейданов. Әлемнің Әуезові. – Алматы: Санат, 1997. – 144 б.
- 6 Әуезов М. Шығармалар. 12 томдық. – Алматы: Жазушы, 1969. – XI т. – 480 б.
- 7 Әуезов М. Уақыт және әдебиет. Құраст. Ы.Дүйсенбаев. – Алматы: Қазмемкөркемә-деббас, 1962. – 428 б.
- 8 Айтматов Ш. Ұстаз туралы сөз / Кітапта: Біздің Мұхтар. Құраст. Б.Сахариев. – Алматы: Жазушы, 1976. – 432 б.

References

- 1 Tikhonov N. Zamanımızdın zor adamı / Kitapta: Bizdın Muxtar. Qurast. B.Saxarıev. – Almatı: Jazwşı, 1976. – 432 b.
- 2 Mirzaxmetulı M. Äwezov jäne Abay. – Almatı: Qazaqstan, 1996. – 272 b.
- 3 Kümisbaev Ö. Şıǵıs şayırlarımen öz tilinde sırlasqan // Abay. – 1997. № 2-3. – B. 98-102.
- 4 Mirzaxmetov M. Muxtar Äwezov jäne abaytanw problemaları. – Almatı: Ğılım, 1982. – 296 b.
- 5 Seydanov Q. Muxtar Äwezov jäne Orta Aziya ädebieti: Taldaw / Kitapta: D.Qonaev, T.Qojakeev, Q.Seydanov. Älemniñ Äwezovi. – Almatı: Sanat, 1997. – 144 b.
- 6 Äwezov M. Şıǵarmalar. 12 tomdıq. – Almatı: Jazwşı, 1969. – XI t. – 480 b.
- 7 Äwezov M. Waqıt jäne ädebiet. Qurast. I.Düysenbaev. – Almatı: Qazmemkörkemädebbas, 1962. – 428 b.
- 8 Aytmatov Ş. Ustaz twralı söz / Kitapta: Bizdın Muxtar. Qurast. B.Saxarıev. – Almatı: Jazwşı, 1976. – 432 b.